

УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ РОСІЇ ТА СТАЛІНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА (20-ТІ - ПОЧАТОК 30-Х РР. ХХ СТ.)

Перманентні проблеми міжнаціональних, міжетнічних відносин свідчить, що за десятиріччя після розпаду СРСР не вдалося знайти нові концептуальні підходи до гармонізації національного фактору. Як засвідчує історія, керівництво країни шукало нові підходи до вирішення міжнаціональних суперечок.

В 1917 р. більшовики дійшли висновку, що втримати владу та досягти політичної стабілізації в розбурханій революцією колишній імперії можливо відповідною соціальною та національною політикою. Вирішення національних проблем вони бачили *через механізм партійного керівництва "з його приводними ремінцями", "гвинтиками", "шайбочками"*. Дискутуючи щодо національної політики, більшовицькі лідери вживали такі словосполучення як "складна механіка", "виращування насправді інтернаціоналістських кадрів з місцевих людей в республіках", "бережливість до мужика та іногородця", "ми відкрили національне питання не перший раз", "загально партійний центр нужденний...", "маневрувати, користуючись то правими, то лівими уподобаннями".¹

Сенс подібних настанов приховував подвійні стандарти національної політики. Надзвичайно показовим був виступ на XII з'їзді РКП (б) Миколи Бухаріна. Він прямо наголошував на необхідності "купити" собі довіру у колись пригнобленої нації через штучну постановку російського населення в становище більш низьке в порівнянні з іншими. Його аргументація була нарівні цинізму: "Тут многие товарищи говорили: ведь хозяйственная целесообразность требует того-то, того-то, и того-то, с точки зрения хозяйственной целесообразности защищают ту позицию, которую защищают в гипертрофированной форме, скажем, уклонисты. А на это я, товарищи, скажу: спиливать телеграфные столбы на баррикады - хозяйственно очень неправильная политика; отбирать крупные имена помещиков и передавать их мужикам с точки зрения хозяйственной целесообразности, с точки зрения продуктивности труда неправильная политика. А мы все-таки это делаем. И тоже самое в национальном вопросе."² Саме в цьому пункті М. Бухарін визнав, що, тактично, повороти та сюжети в здійсненні національної політики не мають нічого спільного із радянською стратегією розвитку націй і народностей. Підтримав М. Бухаріна і Х. Раковський, який на цьому ж з'їзді підкреслював, що багато соратників по партії розуміють національну політику як своєрідну дипломатичну гру.³

Заручниками такої "дипломатичної гри" були українці, яких за офіційними джерелами 1922 р. у Росії було більше 8 млн⁴. Первак 1926 р. показав, що українська діаспора була самі чисельна у Російській Федерації. На Північному Кавказі їх було 3,1 млн. чол., або більше 37% від усього населення регіону⁵, у Центральній - Чорноземній області близько 2 млн. або 14,64%⁶. У Сибіру проживало більше 800 тис. чол. або 8,2%⁷, на Далекому Сході українці складала майже четверту частину населення⁸, а в Нижньому Волжському краї без Німецької республіки - 10,1%, в Казахській автономній республіці 12,8%⁹. Компактно українці жили на Уралі, в Середній Азії, Західній області.

Десятий, а згодом дванадцятий з'їзди РКП(б) оголосили центральними завданням в галузі національно-культурних перетворень проведення політики "коренізації". Вона в багатьох аспектах торкалася соціокультурних, економічних, політичних інтересів українців, що проживали на території РСФРР, впливала на руйнацію поведінських стереотипів, що сформувалися в умовах іномовного оточення. Хоча проведення політики українізації наштовхувалося на об'єктивні і суб'єктивні труднощі, однак активна українська громадськість Російської Федерації засвідчила бажання до організації власного мовно-культурного життя.

Противники проведення політики українізації апелювали до тези, що мовляв в результаті тривалого перебування в іномовному оточенні українське населення асимілювалося і не здатне до національної самоідентифікації. Не заперечуючи того факту, що частина українського населення насправді забула мову, давно в руках не тримала української книжки, *газети тощо*, однак більшість його все ж виявила стійкий імунітет проти русифікації. Це засвідчують як наявні документи, так і спогади, свідчення періодичної преси того часу.

В післяжовтневий період на території Оренбурзької губернії, Тургайської та Уральської областей стотисячне українське населення краю обирає Крайову Раду, орган, що мав захищати політичні, економічні, національно-культурні інтереси українців - переселенців. Договором між Радянським урядом та урядом УНР на Крайову Раду покладалися, зокрема, реєстрація громадянства, захист громадянських та політичних прав українців. Рада також мала свій друкований орган "Оренбургская украинская жизнь". Однак інтереси українців - переселенців вступили у

протиріччя із політичною практикою більшовицької влади. Крайова Рада негативно, наприклад, поставилася до мобілізації українців до лав Червоної армії і навіть намагалася рішуче протидіяти цьому, Як результат, 27 травня 1918 року постановою Оренбурзького облвиконкому було визнано в подальшому існування Крайової Ради "явно ворожої до радянської влади, на території останньої бути не може і через це остання негайно має ліквідуватися."¹⁰

На Далекому Сході протягом 1917-1918 рр. сформувалися ряд громадських політичних, економічних, культурно-освітніх, професійних організацій національного характеру що, створили систему національно-представницьких органів. Низовими ланками були українські громади в селах, станціях, містах. Вони в свою чергу об'єднувалися в Окружні ради, які обирали делегатів до складу Української Далекосхідної Крайової Ради. На сесіях вирішувалися актуальні питання українців Далекого Сходу. У період між сесіями керівництво поточною роботою здійснював виконавчий орган - Український Далекосхідний Секретаріат. Він виконував представницькі функції у відносинах з місцевими органами влади, а в разі необхідності вступав у зносини із іноземними державами.

Взагалі тогочасна місцева влада позитивно ставилася до діяльності Української Далекосхідної Крайової Ради. Громадські організації отримали визнання як органи національно-культурної автономії українського населення. В складі міністерства у справах національностей Далекосхідної республіки (ДСР) був створений спеціальний департамент з українських справ, котрим була проведена значна робота по організації системи освіти українською мовою, української періодичної преси тощо¹¹.

Після того, як війська НРА зайняли Далекосхідну республіку, українські організації продовжували функціонувати¹². Але, на думку більшовиків, це були націоналістичні організації.

Репресії розпочалися вже через тиждень після включення території ДСР до складу РСФФР. **21-22 листопада 1922 р. заарештували** керівників та активістів українських організацій. Арешти продовжувалися до січня 1923 р.¹⁴ Як свідчать М.Пирогов¹⁵, І.Світ¹⁶ арешти українців розпочалися навіть раніше ніж учасників білого руху, Голова Українського Далекосхідного Секретаріату Ю.Глушко-Мова був заарештований 5 листопада 1922 р. Всього було заарештовано близько 200 чол. з числа активістів українських організацій (політичних, економічних, культурно-просвітницьких, колишніх військовослужбовців українських військових формувань, вчителів). Така масштабність та оперативність засвідчує, що це була заздалегідь спланована акція ДПУ, погоджена з вищим політичним керівництвом.

Заарештованих перевезли до Чити, де з 5 по 13 січня 1924 р. проходив суд над 24 заарештованими. їм було пред'явлено звинувачення за

відірвати Далекий Схід від РСФФР, орієнтації на капіталістичні держави, співробітництво з контрреволюційною Українською Центральною Радою і створення самостійної України", Підсудні заявляли, що виїзна сесія Верховного суду РСФФР немає їх права судити. Оскільки до 1922 р. радянської влади на території Далекого Сходу не було і, якщо діяльність українських організацій шкодила, то аж ніяк не радянській владі, а урядам адмірала Колчака, отамана Семенова, братів Меркулових та ін. Суд виніс відносно м'який вирок. Але цей процес ліквідував український громадський національний рух на Далекому Сході. І це в той час, коли по всій території СРСР повним ходом реалізувалися положення політики коренізації. Як вважають дослідники¹⁷, причини розгрому українського національного руху на Далекому Сході зводяться до двох основних моментів. Перший, намагання більшовиків покарати далекосхідних українців за підтримку "контрреволюційної незалежної української держави", Другий, ліквідувати загрозу "українського сепаратизму" на Далекому Сході. Одночасно ставилася мета дискредитувати українські національно-культурні організації і їх керівників серед місцевого селянства, які, в переважній більшості, українці за походженням.

Перепис 1926 р. засвідчив, що, знаходячись поза історичною батьківщиною, українське населення причисляло себе до українців, а не до малоросів, кубанців і ін. Саме самоідентифікація українського населення викликала спротив влади. Так, відповідальний працівник команду РСФФР З.Островський у 1931 р. навів численні факти фальсифікацій перепису 1926 р., коли неправильно фіксувалася національна приналежність, особливо на Далекому Сході, Кубані, Чорномор'ї, що породили різке незадоволення¹⁸. Скарги на те, що під час перепису українців насильно записують росіянами надходили і в різні періодичні видання України, зокрема газету "Вісті ВУЦВКА"¹⁹. З.Островський підкреслював і ту обставину, що в анкетах Всесоюзного перепису відповіді українців у графі рідна мова не завжди переконливі і сталі. З одної сторони, малописьменний селянин не завжди міг розрізнити і знати поняття "народна мова", а з іншої, наявність почуття фіктивного сорому при встановленні рідної мови. Третє, питання перепису не давали можливість відрізнити справжню асиміляцію, котра робила безликими етнічні і мовні особливості населення.

Одночасно, перепис 1926 р. засвідчив те, що на територіях розселення українців асиміляція пустила неглибоке коріння. На Північному Кавказі, де проживало близько 40% українців Російської Федерації 56,8 % із них визнали українську мову рідною, а на Кубані - 85% . На Далекому Сході, де державні та політичні функціонери вперто заперечували наявність українців, мотивуючи їх асимільованістю - 51,5%

статтями 58-62 КК РСФРР про: "...намагання вказали, що рідною мовою є українська, в

Сибіру- 56,5%. Ще вища ця цифра була в Центральній Чорноземній області і особливо в районах, що межували з Україною²¹.

Найявні документи, матеріали періодики свідчать про існування антиукраїнських настроїв, насамперед, в середовищі партійних та державних функціонерів. Вони проявилися в масовому замовчуванні проблеми українізації. Архіви Росії та України зберігають численні звертання українців з різних регіонів, у яких йдеться про байдужість до національної політики, ігнорування її. В більшості цьому сприяли партійні структури. Так, на нараді завідувачів підвідділів національних меншин губкомів, райкомів Сибіру, що проходила в м. Омську 3-4 липня 1921 р. наводилися чисельні факти ігнорування національною роботою, бо вона, на думку функціонерів, породжувала націоналізм²². Резолюція наради пропонувала низку заходів для поживлення роботи серед національних меншин, особливо серед української²³.

У 1922 р., напередодні XII з'їзду політбюро та оргбюро РКП(б) поверталися до національного питання на своїх засіданнях 79 разів, торкаючись різних етносів, але тільки не українського²⁴. Нехтували інтересами українського населення і державні органи. Так, на 8 млн. українців штат українського бюро наркомату освіти РФ був у 1922 р. у два рази менший, єврейського бюро (2,5 млн. населення)²⁵. Такою ж приблизно ситуація була в наркоматі національностей, очолюваного Сталіним, де існував тільки український відділ, коли по іншим етносам були сформовані управління.

Повноважне представництво України при уряді РСФРР у червні 1922 р. звернулося із листом у якому наголошувалося, що таке негативне ставлення треба розглядати як "вкрай невірне", бо українське населення по своїй кількості перевищує всі національні меншини Російської Федерації²⁶. На жаль, це, та ряд звернень інших державних інституції України не отримали належної підтримки з боку відповідних державних органів РСФРР. Так, узагальнюючи тривожні сигнали представників, що відвідували різні регіони проживання українців у РСФРР, заступник наркома освіти УСРР Солодуб в інформації уряду України у червні 1926 р. зазначав: "Українці поза межами нашої країни не забезпечені ні вчителями, ні інструкторами. Наркомос УСРР не раз звертав увагу наркомосу РСФРР на окремі факти, але наслідків від цього ніяких не було. Мережа культурних національно-українських установ надзвичайно мала й до тепер"²⁷.

Про упередженість вирішення українського питання в РСФРР засвідчує ставлення до проведення всеросійського з'їзду учителів - українців. Його було заплановано провести у 1926 р. Однак на проведення коштів було не

знайдено. Планувалося провести у жовтні 1928 р., навіть було розіслано норму представництва, але він не відбувся. Не допомогло і втручання України, котра настирливо просила його провести²⁸. В той же час були проведені всеросійські з'їзди єврейських, німецьких, білоруських, польських, мордовських та ін. вчителів,

Все ж, ламаючи бюрократичне перепони, поступово налагоджувалося українське національно-культурне життя. В 1932 р. в ЦЧО було 1942 школи першого ступеню, в яких навчалося 105600 дітей українців, крім цього існувало в цьому регіоні 219 частково українізованих шкіл, що дозволило охопити навчанням на рідній мові 95% українських дітей²⁹. В 950 школах першого ступеню на Північному Кавказі навчалось 60,6% дітей українців³⁰. Бурхливі темпи розвитку дістала українська школа на Далекому Сході. Якщо у 1929/1930 навчальному році українських шкіл тут не було, але у 1931/1932 році їх стало 1076. Аналогічні зміни і відбулися в Казахстані, де в 1932 р. функціонувало вже 300 шкіл першого ступеню³².

Розвитку початкової освіти та шкіл підвищеного типу сприяла система підготовки вчительських кадрів. В 1931 р. РСФРР діяло більше 20 українських педтехнікумів, українські відділи в Воронежському, Краснодарському, Благовещенському ІНО³³.

У Воронежі, Ростові, Краснодарі, на Далекому Сході були відкриті українські пересувні театри³⁴. В різних регіонах на українській мові виходить до 50 газет, 3 журнали, 2 літературних альманахи. Близько 20 газет виходить у ЦЧО тиражем 72000, обласна газета 10 тисячним тиражем. На Північному Кавказі видавалося українською мовою більше 10 газет, в тому числі і крайова "Червона газета" тиражем 44000 примірників, дві газети і радіогазета виходить в Казахстані, на Далекому Сході - крайова українська та 5 районних газет,

На жаль, вся ця робота була згорнута сумнозвісним рішенням політбюро ЦК РКП(б) 14 грудня 1932 року³⁵, яким перекреслювалися всі досягнуті позитивні здобутки в розвої національно-культурного життя української діаспори в РСФРР. Головним аргументом було те, що в політиці "коренізації" незацікавлене українське населення,

Таким чином, українське населення Російської Федерації одне з перших відчуло на собі результати сталінської національної політики щодо національних меншин. Направлена на "радянізацію" націй і народностей колишньої Російської імперії, вона намагалася повністю ліквідувати найменші зародки та прояви національної самоідентифікації в політиці, економіці, культурному та громадському житті.

Примітки

1. Национальная политика России: история и современность. - Москва: "Русский мир", 1997. - С.280

2. Двенадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет. - М., 1968.-С.613

3. Там само. - С.577

4. Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ). - Ф.Р - 2306, оп.1, спр. 1543. - Арк. 2
5. Островский З. Проблема украинизации и белоруссизации в РСФСР. Под ред. А. Рахимбаева. - М.: Изд-во «Власть советов», 1931. - С.17
6. "Краеведение среди украинского нац. меньшинства ЦОР//Советское краеведение. Москва. - 1931. - №4. - С.51
7. Островский З. Проблема украинизации и белоруссизации в РСФСР... С.19
8. Голубовский М. Осуществление ленинской нац. политики//Власть советов. - 1930. - 30 октября. - С.28
9. Неукраїнські українці // Вісті ВУЦВКА. Харків - 1927. - 15 жовтня. - С.3
10. Латыпов Р. Т. Национальная политика на Урале в 1920-е - первой половине 1930-х гг. Дисс. канд. ист.наук. 07.00.02 - Отечественная история. - Екатеринбург, 2001. - С.89-90
11. Черномаз В.А. Читинский процессе (1924 г.) и разгром украинского национального движения на Дальнем Востоке // Политические репрессии на Дальнем Востоке СССР в 1920-1950-е годы. Матер, первой Дальневосточ. научн. - практ. конфер. - Владивосток: Изд-во Дальневосточн. ун-та, 1997. - С.198
12. Зелений П. Петро Іванович Горовий. - Нью-Йорк - Шанхай, 1949.-С.8
13. Черномаз В.А. Читинский процесс... С.199
14. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі - РДАСПІ). - Ф. 17, оп.60, спр. 583. - Арк. 14 ,
15. Зерений П. Петро Іванович Горовий... С.121
16. Макар О. Іван Світ та історія українського життя на Далекому Сході та Сибіру// Українська діаспора. - 1992. - №2. - С.129
17. Черномаз В.А. Читинский процессе... С.208;
- Граф'як М. Український рух на Далекому Сході // Золоті ворота. Київ. -1993,- №5: Марунчак М. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. - Вінніпег, 1974
18. Островский З. Проблема украинизации и белоруссизации в РСФСР...С.26-27
19. Вісті ВУЦВКА. Харків. - 1927. - 15 листопада. - С.3
20. Островский З. Проблема украинизации и белоруссизации в РСФСР... С.30
21. Там само, - С.21
22. РДАСПІ. - Ф.17, оп.60, спр.591 - Арк. 1-7
23. Там само. - Арк. 8-10
24. Підрахунки автора за РДАСПІ. -Ф.17, оп.60, спр. 992 -Арк., 1-86
25. РДАСПІ. - Ф.17, оп.60, спр.996 - Арк. 52
26. ДАРФ. -ф.А-2306, оп.1, спр.1543. - Арк.2
27. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.166, оп.1, спр. 16. - Арк.61
28. Чи буде з'їзд українських освітників в РСФРР // Радянська освіта. - 1926. - 4.7-8. - С.99.
29. Ленінський шлях. Вороніж. - 1932. - 22 березня. - С.99
30. Гончар Дм. Українізація та культурно-освітні установи //Ленінським шляхом. Ростов на Дону. - 1931 -№1. - С.33
31. Голубовский М. Осуществление ленинской нацполитики //Власть Советов. Москва. - 1930. - 30 октября. - С.28
32. О состоянии культурного строительства среди нацменьшинств Казахской АССР. Пост. Комнаца НКП от 7 апреля 1932 г. // Вюлл. НКП. - 1932. - №27. - Ст. 334. - С.13-15
33. ДАРФ. - Ф.А - 2307, оп. 16, спр.4. - Арк. 59-79 зв.
34. О развитии национального искусства. Прот. Президиума Комнаца от.31.11.1931 г.//Бюлл. НКП. - 1932. - № 8. - Ст. 85. - С.10-12
35. РДАСПІ. - Ф.81, оп. 3, спр. 130. - Арк.95